

Стрелюк Я.В.

к.ю.н.,

*здобувач кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності
Міжрегіональна Академія управління персоналом*

ПОНЯТТЯ ОСОБИ, ЯКА ВЧИНЯЄ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧИХ УСТАНОВАХ ЗАКРИТОГО ТИПУ

Постановка проблеми. У результаті вивчення особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у кримінально-виконавчих установах закритого типу (далі – КВУЗТ) ми дійшли висновку, що вона наділена такими якостями, відомості про які нагально потрібні працівнику КВУЗТ для виявлення осіб, схильних до вчинення нового кримінального правопорушення, а також вироблення дієвих методів для запобігання такого.

Комплексне дослідження злочинної поведінки особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у КВУЗТ, набуває нині все більшої актуальності для теорії та практики, оскільки без послідовного вирішення цієї проблеми важко говорити взагалі про реформу пенітенціарної системи України.

Дослідження питання про особу, яка вчиняє кримінальні правопорушення у кримінально-виконавчих установах закритого типу, як елемента кримінологічної характеристики полягає у виявленні тих її якостей, які зумовлюють вибір скоєння кримінального правопорушення.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є авторське формулювання поняття «особа, яка вчиняє у КВУЗТ кримінальні правопорушення». Досягнення зазначеної мети передбачає аналіз наукових праць закордонних та вітчизняних учених з даної проблематики, виокремлення ознак особи, яка вчиняє у КВУЗТ кримінальні правопорушення.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Поняття та зміст кримінального

правопорушення, що вчиняється у КВУЗТ, досліджено у працях вітчизняних та закордонних науковців, які представляють різні галузі наукового знання, а саме: Л.В. Багрія-Шахматова, В.С. Батиргарєєвої, А.І. Богатирьова, І.Г. Богатирьова, О.І. Богатирьової, В.В. Василевича, В.О. Глушкова, Б.М. Головкина, В.К. Грищука, Т.А. Денисової, О.М. Джужі, А.І. Долгової, О.О. Дудорова, А.П. Закалюка, О.Г. Кальмана, О.Г. Колба, І.М. Копотуна, В.М. Кудрявцева, О.Г. Михайлика, С.С. Мірошніченка, Ю.В. Орла, М.С. Пузирьова, А.Х. Степанюка, В.М. Трубникова, О.О. Шкути й інших.

Виклад основного матеріалу. Дослідження особи, яка вчиняє у КВУЗТ кримінальне правопорушення, є необхідним правомірним процесом. На цьому, до речі, свого час наголошував і закордонний учений В.Ф. Десятников, який у результаті проведення дослідження дійшов висновку, що побудова ефективного процесу виправлення засуджених у виправних колоніях із метою формування й відновлення в них соціально-трудо-вих настанов і адекватних форм поведінки неможлива без знання типологічних особливостей їхньої особистості [1, с. 13].

Необхідність комплексного дослідження злочинної поведінки особи в місцях несвободи наголошували також вітчизняні вчені. Так, А.І. Богатирьов вважає, що таке дослідження дає змогу визначити ту питому вагу, яку вносить у злочинну поведінку особа як активний суб'єкт взаємодії із соціальним середовищем [2, с. 181].

Варто погодитися з позицією С.А. Шалгунової, що «особа злочинця» – поняття умовне. Утім, «середньостатистичний злочинець» завжди буде необхідним суспільству з метою вироблення відповідних заходів запобігання. Практична та наукова значущість поняття особи злочинця полягає в тому, що воно дає можливість проводити класифікацію особи злочинця, розробляти методики вивчення особи злочинця, аналізувати злочинність та злочини, прогнозувати злочинну поведінку [3, с. 294].

Отже, багатоаспектність питання особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення у КВУЗТ, становить науковий інтерес для нас, можливо, у результаті проведення всебічного та глибокого його дослідження ми внесемо нові корисні відомості у кримінологічну та кримінально-виконавчу науку. Для виконання поставленого наукового завдання ми використали методологічний інструментарій та репрезентативну емпіричну базу.

Особа, яка вчиняє кримінальне правопорушення у КВУЗТ, розглядається нами на основі проведеного соціологічного дослідження (протягом 2016–2021 рр.) за спеціально розробленою анкетною опитування персоналу – 262 працівників кримінально-виконавчих установ закритого типу, які розташовані у Вінницькій, Київській, Житомирській, Запорізькій, Чернігівській областях.

Цікавою в контексті нашого дослідження є позиція вітчизняного дослідника А.В. Кирилюка, що вивчення особистості злочинця в установах виконання покарань не лише виходить на кримінологічно значущі соціальні явища і процеси, закономірно пов'язані зі злочинною поведінкою та злочинністю в місцях позбавлення волі, а й допомагає виявляти характер відповідного зв'язку, надає можливості для прогнозування злочинної поведінки засудженого [4, с. 172].

Варто також звернути увагу на позицію професора В.Я. Горбачевського, який вважає, що всебічне вивчення особи – необхідна передумова пізнання детермінант

протиправної поведінки засуджених до позбавлення волі, планування й організації процесу їхньої ресоціалізації. Ідеться про те, яка ймовірність учинення ними нових злочинів під час відбування покарання [5, с. 338].

Ми підтримуємо думку, висловлену вітчизняним ученим І.М. Копотуном про те, що згідно з усталеною практикою під час вивчення особистісних особливостей засуджених виявляються деякі риси, які відображені в таких видах характеристик: соціально-демографічній, кримінально-правовій, кримінально-виконавчій / пенітенціарній тощо [6, с. 8].

З огляду на проведений аналіз думок учених щодо особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення, після узагальнення їхніх позицій робимо висновок, що ефективність такого вивчення, на нашу думку, забезпечується науково-теоретичним та практичним досвідом, створює підґрунтя для його вивчення як обов'язкової ознаки кримінологічної характеристики особи, яка вчиняє у КВУЗТ нове кримінальне правопорушення.

Закордонні вчені щодо цього пишуть, що структура особи, яка вчиняє у КВУЗТ кримінальне правопорушення, відображає не тільки різноманітність утворювальних її ознак, їхній різний характер, а й різну їхню роль в етіології злочинної поведінки, водночас їх взаємозв'язок і взаємодію [7, с. 31]. З огляду на це проблематика структури особи, яка вчиняє у КВУЗТ кримінальне правопорушення, характеризується впливом на вибір особою лінії поведінки в конкретній життєвій ситуації. Які, до речі, виникають у середовищі засуджених щоденно.

Питання про структуру особи, яка вчиняє у КВУЗТ кримінальне правопорушення, має не тільки наукове, а і практичне значення, оскільки є необхідною передумовою для успішного розроблення кримінологічної характеристики, завдання якої – досить повно визначити сукупність даних, що характеризують особу, яка вчиняє у КВУЗТ кримінальне правопорушення.

Навіть більше, саме структура особи, яка вчиняє у КВУЗТ кримінальне правопорушення, дає нам можливість у процесі дослідження глибше зрозуміти взаємозв'язок різних обставин, ситуацій, подій, що характеризують учинення нею у КВУЗТ кримінального правопорушення. Структура особи, яка вчиняє у КВУЗТ кримінальне правопорушення, уважається науковою базою для розроблення типології і класифікації засуджених, схильних до скоєння нового злочину, що дає можливість своєчасно поставити їх на профілактичний облік і реагувати на їхню поведінку.

Тому ми переконані, що події, які відбулися протягом трьох місяців у Державних установах виконання покарань у 2019 р., сталися тому, що персонал і адміністрація цих установ професійно не були готові протидіяти масовій непокорі засуджених.

Так, факт масової непокори було задокументовано 28 квітня 2019 р. в ДУ «Черкаська ВК (№ 62)». Окремі особи, які трималися в колонії, проявили групову непокору законним вимогам адміністрації, здійснили напад та завдали працівникам установи тілесних ушкоджень. Один із постраждалих працівників установи був госпіталізований до лікарні в тяжкому стані. В інциденті брали участь приблизно 30 засуджених.

27 травня 2019 р. в ДУ «Південа ВК (51)» під час перевезення з колонії до інших установ 6-х засуджених на чолі з так званими «смотрящими» інші засуджені проявили групову непокору законним вимогам адміністрації, здійснили напад та завдали 7 працівникам установи тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості, підпалили пожежний автомобіль, чергову частину та бібліотеку установи.

5 червня 2019 р. в ДУ «П'ятихатська ВК (№ 122)» група засуджених відмовилася виконувати розпорядок дня колонії, а саме: виходити на вечірню перевірку. На зауваження щодо цього з боку адміністрації колонії вони підбурили інших засуджених на групову непокору, закликали до невиходу до їдальні

та невиконання інших заходів, передбачених розпорядком дня. У локальній дільниці відділення засуджені підпалили матраци, одяг встановленого зразка, приліжкові тумбочки, вимагали від адміністрації послаблення режиму утримання [8, с. 13].

Отже, знання персоналом і адміністрацією установ виконання покарань структури особи, схильної до вчинення нового кримінального правопорушення, дозволить своєчасно відреагувати на її злочинні дії і запобігти вчиненню нових, зокрема і групової непокори.

У цьому контексті варто зазначити думку вітчизняного вченого А.Ф. Зелінського, який уважає, що структура особи складається із чотирьох підструктур, відмінних одна від одної соціальною особистістю властивостей, як-от: спрямованість особи, тобто система настанов / диспозицій особи; підструктура досвіду (знання, уміння, навички, звички); сила й особливості перебігу інтелектуальних, вольових та емоційних процесів; біологічно зумовлені властивості – темперамент, задатки, здібності, обдарованості [9, с. 53].

Деяку іншу класифікацію наводить вітчизняний учений І.М. Даньшин. На думку вченого, ознаки особи, яка відбуває кримінальне покарання, варто класифікувати на такі групи: соціально-демографічні ознаки; особистісно-рольові властивості; соціально-психологічні якості; риси правової і моральної свідомості; психічні відхилення й аномалії; кримінально-правові ознаки; загальнозначущі позитивні людські якості [10, с. 60].

Незважаючи на глибокий та детальний підхід до запропонованих згаданими вченими класифікацій складової структури особи, яка вчиняє у КВУЗТ кримінальне правопорушення, ми зупинилися на класифікації, запропонованій ученими О.М. Джужою, В.В. Василевичем. На їхню думку, класифікація складової структури особи, яка вчиняє у КВУЗТ кримінальне правопорушення, має передбачати: соціально-демографічні ознаки, соціально-рольові ознаки, кримінально-правові ознаки, морально-психологічні ознаки [11, с. 132].

Хоча, на думку закордонного вченого Л.В. Сердюка, зазначені ознаки самі собою не мають криміногенного значення, оскільки характерні для будь-якої особи, а не тільки для особи, яка вчиняє у КВУЗТ кримінальне правопорушення. Але залежно від конкретного змісту відповідних ознак особи, від їхнього позитивного або негативного соціального значення наявні між ними зв'язки можуть «спрацювати» у бажаному або небажаному напрямі: посилити чи активізувати соціально негативну ознаку або, навпаки, нейтралізувати, погасити її [12, с. 48].

Зважаючи на криміногенну обстановку у КВУЗТ, вітчизняний учений І.М. Копотун зазначає, що у структурі особи засудженого, який учиняє у КВУЗТ кримінальне правопорушення, варто виділити і такий елемент, як кримінально-виконавчі ознаки, до яких належать такі елементи, як: місце відбування покарання, умови відбування покарання, ставлення засудженого до основних засобів виправлення і ресоціалізації, кількість заохочень і стягнень тощо [13, с. 226–227].

Така позиція вченого кореспондується з результатами нашого дослідження і дослідженням учених наукової школи «Інтелект», які вивчали предмет дослідження, розкрили кримінологічну характеристику засудженого і зазначають не тільки соціально-демографічні, соціально-рольові, кримінально-правові, морально-психологічні, а і кримінально-виконавчі ознаки [14, с. 129–153].

Отже, після ознайомлення під час дослідження запобігання кримінальним правопорушенням у КВУЗТ із різними ознаками особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення у КВУЗТ, ми дійшли висновку про виділення чотирьох груп ознак, які

характеризують особу, яка вчиняє кримінальне правопорушення у КВУЗТ:

1) перша група – це соціально-демографічні, до яких належать стать, вік засудженого, сімейний стан, освітній рівень, суспільно корисна праця, стан здоров'я, місце проживання;

2) друга група ознак – це морально-психологічні ознаки, які характеризують особу, яка вчиняє кримінальне правопорушення у КВУЗТ, егоїзмом, зневажливим ставленням до оточення, відсутністю співчуття, жорстокістю, готовністю діяти агресивно за першим спонуканням;

3) третя група ознак – це кримінально-правові ознаки, до них ми відносимо такі: характер скоєного кримінального правопорушення; строк призначеного покарання; визнання вини засудженим за вчинене кримінальне правопорушення;

4) четверта група ознак – це кримінально-виконавчі ознаки, до них ми відносимо: місце відбування покарання; поведінку засудженого в період відбування покарання.

Не ставимо за мету розкрити всі ознаки особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення у КВУЗТ, проте варто наголосити, що кожна група ознак, зазначена вище, на загальному й індивідуальному рівні відіграє важливу роль у вивченні такої особи, розробленні спеціально-кримінологічних та індивідуально-профілактичних заходів запобігання вчиненню кримінальних правопорушень у КВУЗТ.

Висновки. Убачається, що особа, яка вчиняє кримінальне правопорушення у КВУЗТ, – це фізична осудна особа, яка під час відбування кримінального покарання у КВУЗТ свідомо вчиняє протиправні дії, спрямовані на підрив авторитету правосуддя й адміністрації установи.

Анотація

У науковій статті взято за мету розкрити поняття особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у кримінально-виконавчих установах закритого типу. У контексті досягнення зазначеної мети з'ясовано недостатність науково-теоретичних напрацювань у даній сфері. У зв'язку з наведеним проаналізовано позиції вітчизняних і закордонних учених кримінально-правової науки.

Виокремлено чотири групи ознак, які характеризують особу, яка вчиняє кримінальне правопорушення у кримінально-виконавчих установах закритого типу:

1) перша група – це соціально-демографічні, до яких належать стать, вік засудженого, сімейний стан, освітній рівень, суспільно корисна праця, стан здоров'я, місце проживання;

2) друга група ознак – це морально-психологічні ознаки, які характеризують особу, яка вчиняє кримінальне правопорушення у кримінально-виконавчих установах закритого типу, егоїзмом, зневажливим ставленням до оточення, відсутністю співчуття, жорстокістю, готовністю діяти агресивно за першим спонуканням;

3) третя група ознак – це кримінально-правові ознаки, до них ми відносимо такі: характер учиненого кримінального правопорушення; строк призначеного покарання; визнання вини засудженим за вчинене кримінальне правопорушення;

4) четверта група ознак – це кримінально-виконавчі ознаки, до яких ми відносимо місце відбування покарання, поведінку засудженого в період відбування покарання.

Не ставимо за мету розкрити всі ознаки особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення у кримінально-виконавчих установах закритого типу, але варто наголосити, що кожна група ознак, зазначена вище, на загальному й індивідуальному рівнях відіграє важливу роль у вивченні такої особи, розробленні спеціально-кримінологічних та індивідуально-профілактичних заходів запобігання вчиненню кримінальних правопорушень у кримінально-виконавчих установах закритого типу.

Доведено, що знання персоналом і адміністрацією установ виконання покарань структури особи, схильної до вчинення нового кримінального правопорушення, дозволить своєчасно відреагувати на її злочинні дії і не допустити скоєння нею нового кримінального правопорушення у кримінально-виконавчих установах закритого типу.

Сформульовано авторське визначення поняття особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у кримінально-виконавчих установах закритого типу, – це фізична осудна особа, яка під час відбування кримінального покарання у кримінально-виконавчих установах закритого типу свідомо вчиняє протиправні дії, спрямовані на підрив авторитету правосуддя й адміністрації установи.

Ключові слова: особа, засуджений, працівник, установа, правопорушення.

Streliuk Ya.V. The concept of a person who commits criminal offenses in the criminal executive institutions of a closed type

Summary

The article aims to reveal the concept of a person who commits criminal offenses in the criminal executive institutions of a closed type. In the context of achieving this goal, the insufficiency of scientific and theoretical developments in this area is clarified. In this regard, the positions of domestic and foreign scientists of Criminal Law Science are analyzed.

There are four groups of signs, which characterize a person who commits a criminal offense in the criminal executive institutions of a closed type:

1) the first group is socio – demographic, which includes: gender, age of the convicted person, marital status, educational level, socially useful work, health status, place of residence;

2) the second group of signs is moral and psychological signs, which characterize a person who commits a criminal offense in the criminal executive institutions of a closed type, selfishness, disdainful attitude towards others, lack of compassion, cruelty, readiness to act aggressively on the first impulse;

3) the third group of signs is criminal-legal signs, these one include: the nature of the committed criminal offense; the term of the sentence imposed; recognition of guilt by the convicted person for the committed criminal offense;

4) the fourth group of signs is criminal executive signs, these one include: the place of serving the sentence; the behavior of the convicted person during the period of serving the sentence.

Without setting out to reveal all the signs of a person committing a criminal offense in the criminal executive institutions of a closed type, each group of signs indicated above at the general and individual level is found to play an important role in the study of such a person, the development of special criminological and individual preventive measures to prevent the commission of criminal offenses in the criminal executive institutions of a closed type.

The knowledge of the structure of a person who is prone to committing a new criminal offense by the staff and administration of penitentiary institutions is known to allow them to respond to their criminal actions in a timely manner and prevent them from committing a new criminal offense.

The author's definition of the concept of a person who commits criminal offenses in the criminal executive institutions of a closed type is formulated. This an individual, sane person who, while serving a criminal sentence in the criminal executive institutions of a closed type, deliberately commits illegal actions aimed at undermining the authority of justice and the administration of the institution.

Key words: person, convicted person, employee, institution, offense.

Список використаних джерел:

1. Десятников В.Ф. Комплексное исследование личности несовершеннолетних. Исправительно-трудовые учреждения. Москва : Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1981. № 15. С. 13–16.
2. Богатирьов А.І. Антикриміногенний вплив на злочинність серед засуджених у місцях несвободи України : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 432 с.
3. Шалгунова С.А. Дослідження особи злочинця у кримінології. *Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ*. 2005. № 4 (24). С. 293–299.
4. Кирилюк А.В. Особи, які вчиняють злочини в установах виконання покарань, як об'єкт кримінологічного вивчення. *Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія)* : посібник / за ред. О.М. Джужі. Київ : НАВС, 2013. С. 172–181.
5. Горбачевський В.Я. Характеристика особи, яка вчиняє умисні вбивства й тяжкі тілесні ушкодження в установах виконання покарань. *Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія)* : посібник / за ред. О.М. Джужі. Київ : НАВС, 2013. С. 338–347.
6. Копотун І.М. Характеристика засуджених, які беруть участь у надзвичайних подіях кримінально-правового характеру у кримінально-виконавчих установах. *Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби*. 2013. № 2 (4). С. 8–15.
7. Личность преступника / под ред. В.Н. Кудрявцева и др. Москва : Юрид. лит., 1975. 272 с.
8. Аналітичний звіт за результати візитів до установ Державної кримінально-виконавчої служби України у 2019 р. Київ, 2019. 80 с.
9. Зелинский А.Ф. Криминология : Курс лекций. Харьков : Прапор, 1996. 260 с.
10. Курс лекций по криминологии / под ред. И.Н. Даньшина (Общая часть) и В.В. Голины (Особенная часть). Харьков : Одиссей, 2007. 480 с.
11. Криминологія : навчально-методичний посібник / О.М. Джужа та ін. ; за заг. ред. О.М. Джужі. Київ, 2003. 400 с.
12. Сердюк Л.В. Общие вопросы криминологии : Курс лекций. Уфа, 1994. С. 48.
13. Копотун І.М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях : монографія. Київ : ПП «Золоті ворота», 2013. 472 с.
14. Богатирьов І.Г. Нариси становлення пенітенціарної системи в Україні у працях наукової школи «Інтелект» : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2021. 242 с.